

Els barris extramurs de sa Penya i la Marina

Rosa Vallès Costa

Sa Penya i la Marina són els dos sectors urbans de la ciutat històrica i tradicional que ocupen la façana marítima de tramuntana. Ciutat emmurallada i àrea portuària constituïen un espai d'habitat ben definit des de la més remota antiguitat. El raval fora murs, en íntima relació amb les funcions portuàries, comercials i industrials, es desenvoluparia al peu dels baluards de Santa Llúcia i Sant Joan, lligat a Dalt Vila, nom popular de la Reial Força delimitada pel recinte abaluardat dissenyat pels enginyers Calvi i el Fratín en el segle XVI. Juntament amb part de l'eixample de s'Alamera constitueixen, amb categoria de Bé d'Interès Cultural (BIC), el conjunt històric de la ciutat d'Eivissa, amb un Pla Especial de Protecció i Reforma Interior (PEPRI) aprovat el 1994. Tot el conjunt va ser integrat dins la declaració Patrimoni de la Humanitat de la Unesco el 1999.

Sa Penya (la roca), a llevant, s'aixeca sobre les últimes estribacions del puig de Vila en la part que prengué nom de la capella dedicada a Santa Llúcia. Vigila i protegeix l'entrada a la part interior i més abrigada del port. Des d'uns 30 m d'altitud davalla bruscament sobre la mar fins a la punta de la Consigna formant un esperó de gran interès paisatgístic. La Marina, al seu ponent, a la llengua de l'aigua, quedava a l'entorn de la drassana i la zona d'embarcament, el *cap de pont*. El seu creixement es va veure limitat per raons de seguretat militar i les dificultats de cimentació dels edificis, que s'hagueren de bastir sobre estakes o pilots de fusta. El plànol urbà és testimoni de l'evolució i l'adaptació a les condicions del terreny. Sa Penya, cimentada en la roca, s'adapta a les corbes de nivell i configura una trama compacta i irregular, en un dèdal de carrerons empedrats i petites placetes, al temps que salva els desnivells amb carrers esgraonats. El conjunt mostra perspectives plenes d'encant, amb el rerefons de la ciutat emmurallada i la presència constant de la mar. A destacar la plaça de sa Drassaneta per la senzilla bellesa i harmonia de les seues proporcions. Les cases són de reduïdes dimensions i volums cúbics, moltes amb una típica escaleta d'accés. Un microclima comfortable facilita la vida al carrer, veritable prolongació de la casa. La Marina disposa el seu plànol en quadrícula, amb unes poques places, i els habitatges testimonien les diferents capacitats adquisitives dels seus habitants. En

totes dos, petits balcons serveixen tant de miradors com d'estenedors per a la bugada.

Una i l'altra conserven a la vista elements patrimonials, testimoni de la vida i idiosincràcia del poble eivissenc i de les vicissituds al llarg del temps. Així, a sa Penya destaquen la bateria de la torre del Mar, la casa de la Consigna, la Peixateria i la casa Broner. A la Marina, l'església de Sant Telm, el Mercat Vell i el monument als corsaris eivissencs, a més d'algun edifici declarat bé catalogat, del mestre d'obres Joan Gómez Ripoll *Campos*. I a totes elles, sengles mostres de la religiositat ancestral. Una vitrina amb l'escultura de la Mare de Déu del Carme, vot de gràcies per un salvament marítim, dóna nom al carrer de la Mare de Déu. I al començament del carrer de la Creu, sobre rajola esmaltada, una imatge del Crist crucificat d'El Grao recorda l'estada a Eivissa el 1811 dels refugiats procedents de València durant la guerra del francès, custodiant, entre altres tresors de la catedral, el sant Graal. En aquest punt estava també la porta i guàrdia de la Creu que tancava la primera estacada per limitar el creixement de la Marina. Devia el nom a una creu de terme que, més tard, va passar al primer cementeri dels afores urbans.

L'evolució del raval marítim es pot seguir a través d'una sèrie de mapes, plànols i informes militars dels segles XVI, XVII i XVIII que tenien com a finalitat la defensa efectiva de la plaça d'Eivissa. El primer és de Calvi, 1555, *il ritratto grande della fortezza de Eviza*. Al *piano della marina* dibuixa en alçat la drassana (que també feia d'arsenal i lloc de custòdia nocturna de captius) amb el cap de pont al davant i un grup de cases properes a cada banda, les de llevant s'enfilaren en el camí de la torre de mar. Senyala també unes cases al puig de Santa Llúcia i a la via que pujava a la vila emmurallada, i a ponent de la drassana l'identificat per Antoni Costa Ramon com *hort des paraires*, dedicació industrial tèxtil fora murs.

La torre i el camí apareixen en documents medievals, amb disposicions per al seu manteniment. Aquest camí és l'origen de l'actual carrer de la Mare de Déu, que ordena la xarxa urbana de sa Penya i centralitza la principal activitat comercial i la dinàmica d'oci nocturn en el present segle. El 1552 es recomanava la construcció d'un cavaller perquè la torre era antiga i petita i s'havia d'adaptar a l'ús d'armes de foc. En la Traça d'un front d'Eivissa, de 1616, la torre apareix amb merlets i fent de far, el governador d'Eivissa l'acompanya d'un document on indica que la seua missió era tan defensiva com ofensiva i que la seua acció abastava l'àrea del port, l'entrada, les illes

Plana i Grossa i la platja de Migjorn (la de baix sa Penya, que amb s'illa Plana feia funcions de llatzaret, on els vaixells sospitosos d'encomenar malatia havien de passar quarentena). Es construí la bateria de la Torre del Mar mantenint la torre, que encara va veure i descriure l'arxiduc Lluís Salvador. Desapareguts posteriorment els dos elements, la bateria ha estat reconstruïda a finals del segle XX. Prop de la torre es troba la Casa de Sanitat o de la Consigna, que controlava el trànsit marítim i expedia les patents de sanitat, imprescindibles per poder navegar.

El 1687 l'enginyer Josep Castellon, enviat pel rei, constata un fort desenvolupament de la població del raval i que el nombre de cases gairebé igualava el de la vila emmurallada. Com la gent era necessària per a la defensa, proposava envoltar-lo d'un recinte murat, que dibuixa al plànol que acompanya l'informe. La imatge palesa aquesta expansió urbanística al peu dels baluards de Santa Llúcia i de San Joan fins al litoral, amb una retícula ordenada en carrers paral·lels adaptats a la topografia, més densa a l'entorn de la via que conduïa a la bateria de la torre de mar, la drassana i l'església de Sant Telm. També dibuixa el tambor, reforç defensiu exterior que dificultava l'accés a l'entrada principal de la ciutat, la porta del Mar (popularment coneguda com *portal de ses Taules* pel pont llevadís que tancava l'entrada), amb un espai de seguretat militar, lliure d'edificacions tot al seu voltant. Aquest element, amb la rampa corbada que arribava a la porta, va ser dibuixat i descrit per l'Arxiduc en el seu primer viatge a Eivissa el 1867.

Tanmateix, el risc d'atac directe a la ciutat era llavors pràcticament hipotètic, i d'altra banda s'anava intensificant l'acció dels corsaris eivissencs per la costa nord-africana, per això es va abandonar la idea de convertir el raval en un recinte fortificat. Però sí es preneren mesures per evitar-ne una major expansió. Uns cinquanta anys després es construïa un mur que anava de la cara dreta del baluard de Sant Joan fins a la mar, on s'aixecà la porta de la Creu, amb un cos de guàrdia. Popularment es coneix amb el nom d'"Estacada", ja que es va cimentar sobre estacues fetes de soques de pi, perquè era un sector de subsòl fangós, a flor de mar. El mur, de petites dimensions, uns 128 metres de llargària, 4 d'amplària i 3,50 d'alçària, va ser reforçat i acabat el 1830. També tenia una funció fiscal, el cobrament d'impost per les mercaderies que entraven a la vila, a més de frenar un possible aixecament pagès contra la ciutat. Començaven a bufar els aires del liberalisme i la pressió per a una mobilització de la riquesa i llibertat en els desplaçaments humans. El 1836, arran de la primera desamortització, que va afectar béns eclesiàstics, es demanava tombar l'estacada per permetre créixer

la ciutat. L'autorització és de 1857, a condició de construir abans un segon mur exterior, paral·lel al primer. Aquest petit primer eixample entre les dos estacades es conegué com Poble Nou de la Marina, entre els actuals carrers de Montgrí (que ocupa la primera) i del comte del Rosselló (la segona). El 1887 es va acabar de derribar la segona estacada i un decenni després es construïa el teatre Pereira als solars exteriors, inici del que serà el nou eixample del segle XX.

Al llarg del segle XIX i els dos primers decennis del XX queda configurat el barri mariner i comercial tradicional. Dos fites importants. La construcció de la Peixateria i del mercat de fruites i verdures acaba d'ordenar urbanísticament i funcional el raval. I el modern port d'Eivissa, seguint el projecte d'Emili Pou, redefineix definitivament la façana marítima urbana des de l'espigó amb el llum que marca l'actual entrada al port, els molls de la Consigna i Interior, i el martell entre amdós, que ocupa i amplia l'antic cap de pont. Les obres es daren per acabades el 1912, amb elles desapareix la drassana històrica. Una sèrie de petits dics tancaren la badia d'Eivissa per l'extrem de llevant, unint les illes Plana, Grossa i des Botafoc. Sobre aquesta última s'aixeca el far inaugurat el 1862, un dels primers construïts per regular la navegació marítima, junt amb els de les illes des Freus i el de Formentera, a l'extrem de llevant de la Mola.

Els nous mercats formaven part d'un projecte global de remodelació de la plaça de la Constitució que incluïa una nova rampa recta d'accés directe a Dalt Vila. Comportava l'enderrocament del tambor del principal i de la rampa corba d'accés, que arrancava de la plaça del Carbó. L'Ajuntament inicia les gestions el 1861. La nova rampa, aprovada el 1864, és inaugurada el 1870. Es coneix popularment com *es Rastrillo*, recordant els que, segons Eduardo Posadas, hi havia a l'inici de la primitiva rampa de pujada i a l'entrada del tambor. L'edifici per al mercat de fruites i verdures, de planta rectangular, va ser entregat el 1872, i l'any següent el de la Peixateria. D'aquesta manera, la població disposava d'uns espais coberts, amplis i còmodes, d'acord amb plantejaments higiènics i protegits de les inclemències del temps. La major part de les placeres eren dones. El primer, avui conegut com *es Mercat Vell*, era el principal lloc de trobada ciutadana i d'intercanvi amb el camp, lloc on es posaven anuncis oficials i començaven els pregons municipals que un pregoner repetia pels carrers de la Marina. L'actual fesomia de la plaça de la Constitució s'assoleix uns decennis després amb la retirada del pont llevadís i l'aixecament dels dos edificis que flanquegen *es Rastrillo*, a l'esquerra un bloc de pisos de tres plantes, i a la dreta un habitatge burgès al davant del baluard de Sant Joan. L'edifici de la Peixateria s'aixecà a la plaça del Carbó. Tenia

planta octogonal i es va dedicar a la venda de carn i peix. Les parades de peix formaven un arc a l'ala dreta de l'edifici, les de carn a l'esquerra. A la vora quedava instal·lada la policia municipal.

El primer nomenclàtor oficial de l'Ajuntament correspon a la capbreuació de Miquel Gaietà Soler, de la fi del segle XVIII, i fou publicat per Enric Fajarnés Tur el 1903 a *Los archivos de Ibiza* XIV. Dóna nom a les vint-i-sis vies públiques del barri extramurs, de les quals 14 eren a l'anomenat raval i 12 a la Marina. Sa Penya i la Marina desenvolupen senyes identitàries pròpies. Sa Penya accentua el caràcter mariner, residència de pescadors i navegants, alguns comerciants. La Marina és més comercial i portuària, amb una reduïda burgesia de rendistes, professions liberals i consignataris de navegació. A tots dos barris, menestrals i jornalers, i nombrosos pagesos immigrants a la ciutat. La zona mixta de contacte és constituïda pel carrer d'Enmig, paral·lel al de la Mare de Déu però a la cota del nivell de la mar, la Bomba en el front marítim i, a l'extrem de llevant, la plaça marinera de sa Riba amb la platgeta d'aquest nom al davant, el port de pescadors amb el pòsit i barraques per a la subhasta del peix, i la petita drassana que assumí les funcions de l'anterior. Encara la gent de mar hi mantendria la seua presència fins just passat mig segle XX, les xarxes a secar per tot el moll de la Consigna fins al martell. Tanmateix la modernitat foragità els pescadors de sa Riba, modificà la zona amb un moll adaptat al trànsit comercial de roll-on i un duc d'alba paral·lel a un tram de l'espigó. I la dedicació majoritària al turisme ha convertit la resta dels molls en un muestrari de iots de luxe i embarcacions de lleure.

El monument als corsaris eivissencs va ser erigit per subscripció popular per commemorar el centenari d'una gesta naval, la captura d'un buc corsari britànic de gran envergadura per un xabec eivisenc comandat pel corsari Antoni Riquer. Es troba just enfront de l'emplaçament de la drassana històrica i s'aixeca al començament del martell. És una construcció en pedra marès que recorda un obelisc, sobre una àmplia base, un temps envoltada de jardinet. La primera pedra es va posar el primer de juny de 1906, la inauguració el 6 d'agost de 1915, en ocasió de les Festes de la Terra. Té quatre plaques, orientades als quatre punts cardinals. Tres porten inscripcions. Dos d'elles recorden les dates del centenari i d'inauguració, a ponent i llevant, respectivament. La que mira a migjorn, cap a Dalt Vila, és un text que exalta la lluita secular dels nostres corsaris. L'acarada a tramuntana és un relleu metàl·lic que representa l'enfrontament entre els dos vaixells i destaca el xabec en primer pla.

Sobre ella, una corona de llorer també metàl·lica, i més amunt la llegenda "A los corsarios ibicencos". És el front del monument que, per a l'observador, té com a teló de fons la catedral de Santa Maria d'Eivissa.

La primera font de la ciutat és de la fi del segle XVIII. Conduïa l'aigua per una canonada des de Sant Rafel a la plaça de sa font, a la Marina, davant del baluard de Sant Joan, on encara se'n pot veure una moderna, sense aigua. Els viatgers del segle XIX van descriure el traginar d'aiguaders i aiguaderes amb les gerres carregades sobre burros, en carretons o a l'esquena. La primera font de sa Penya és una de ferro instal·lada el 1928 al peu de la costa de sa Drassaneta, que arranca del carrer de la Mare de Déu. N'hi hagué dos més, amb bugaderia a la vora, una al carrer Alt i una altra a la plaça des Sitis, lloc que anys més tard reuniria petits grups de persones de vida bohèmia. També el segle XX arribà l'enllumenat elèctric, gràcies a la iniciativa d'empresaris locals, inicialment a la zona dels molls i al passeig de Vara de Rey, eix del nou eixample exterior a la Marina. El barri també va tenir escoles públiques i privades, entre aquestes últimes la de les monges de Sant Vicent de Paül i la que daria lloc a l'Escola de Turisme, ambdós a la plaça de Sant Telm, vora l'església. El temple va començar com a capella gremial de fusters, calafats i mariners en el segle XVI, convertit en parròquia del Salvador a la fi del XVIII, cremat el 1936 i reconstruït després de nova planta.

L'animació de la vida social a l'aire lliure ha estat una constant dels eivissencs, tant a les andanes del port com a la resta de vies públiques, veritable camp de joc de la llavors nombrosa població infantil. El centre neuràlgic de la Marina era la via paral·lela a les dos cares del baluard de Sant Joan que des del carrer del Comte del Rosselló arriba a la plaça de la Constitució, dos trams (carrers d'Anníbal i d'Antoni Palau) separats per la plaça de la font. Es coneixia popularment com *carrer de ses Farmàcies* perquè allí eren les quatre farmàcies de la ciutat (actualment són tres), a més de locals comercials a cada una de les plantes baixes, dos joieries i una administració de loteria. Els homes es trobaven a la fonda i als bars, presents per tot arreu, ara cafeteries per a tothom. Dels locals socials existents el segle passat es manté el Casino des Moll, que organitza activitats. Especialment l'arribada i sortida dels vapors correu era focus d'atracció de tota la població, concentrada als molls per motivacions diverses o simple curiositat. També les processons eren motiu de reunió tant per a la gent de la ciutat com de la pagesia, sobretot la de Divendres Sant. I dos més, la del Corpus de la Marina (n'hi havia una altra per Dalt Vila) i la marinera de la Mare de

Déu del Carme el 16 de juliol, surt de l'església de Sant Telm va pel carrer de la Mare de Déu i baixa als molls per continuar per mar fins al Botafoc, on llança corones de llorer, homenatge a la gent de mar morta en naufragi.

En el segle XX Eivissa viu l'arribada d'estrangers en tres etapes: els anys 30, els 50, i els 60-70, més tard, immigrants de procedències molt diverses i una intensa activitat turística que reanima extraordinàriament els barris mariners. Sa Penya i la Marina conserven la seua funció residencial i econòmica, al temps que es dinamitza la vida social i cultural. L'administració municipal tracta de millorar el barri amb estudis i actuacions diverses. A la Marina s'han disposat alguns carrers per a vianants. Les intervencions urbanístiques han afectat especialment la part alta de sa Penya, a sa Pedrera i l'illa de cases entre els carrers Alt i Retir, i a la plaça de la Drassaneta, amb accions socials com el que fou centre sociosanitari a la plaça, ara seu d'artistes, a més d'un projecte cultural per a la Casa de Sanitat i un altre per a sa Peixateria. Actualment l'oferta cultural més important a sa Penya són el centre sociocultural municipal del carrer Miranda i la casa Broner. El centre Miranda atén adults i infants fins als 12 anys. La casa Broner, declarada BIC, és propietat de l'Ajuntament per voluntat de la viuda. Vesí de sa Penya des de 1959, Erwin Broner era pintor i arquitecte, format a la Bauhaus. La seua casa és un habitatge unifamiliar, amb tots els elements dissenyats per ell. L'esquema és de planta baixa semisoterrada amb un pis, l'estructura és mixta, de pilars i murs de càrrega, i la coberta plana. Excel·lent model d'arquitectura racionalista, humanista i funcional, perfectament adaptada a l'entorn i a una vida pràctica i senzilla.